

SUVREMENA POVIJEST U NOVIJIM SVESCIMA GLAVNIH
ČASOPISA SRPSKE HISTORIOGRAFIJE

Srpska historiografija (tj. historiografija u Srbiji) raspolaže s nekoliko časopisa i zbornika koji su za nju od središnjeg značaja. »Istorijski glasnik«, časopis Društva istoričara SR Srbije, ima taj značaj još od god. 1948, kada je pokrenut. Od istog je značaja i »Istorijski časopis« Istorijskog instituta u Beogradu. Analogni značaj za povijest Vojvodine imao je interdisciplinarni, ali ipak pretežno historijski časopis »Zbornik za društvene nauke« Matice srpske u Novom Sadu kojega je, za područje povijesti, u novije vrijeme zamijenio »Zbornik za istoriju« kojim je Matica srpska proširila krug svojih zbornika (zapravo časopisa) za pojedina područja znanosti. Novijeg su postanka i »Tokovi reolucije. Zbornik historijskih radova«, specijaliziran za noviju povijest, u prvom redu za radnički pokret i NOP u Srbiji.¹ Ta skupina ima osnovno značenje, no uz nju treba uzeti u obzir i skupinu publikacija koje izlaze u Beogradu, također središnjeg značenja, ali kao zajedničke publikacije jugoslavenske historiografije, a obilježava ih znatan udio srpskih historičara. To su »Jugoslavenski historijski časopis« Saveza društava historičara Jugoslavije koji god. 1972. bilježi svoju desetu obilježnicu, »Vojnoistorijski glasnik« Vojnoistorijskog instituta, specijaliziran za ratnu povijest naših naroda, u prvom redu za NOR,² »Istorija XX veka. Zbornik radova« namijenjen povijesti Jugoslavije (i jugoslavenskih zemalja i naroda do god. 1918) a danas ga izdaje Institut za savremenu istoriju,³ »Prilozi za istoriju socijalizma« čije je radno područje, unutar koncepcije izražene naslovom, i nacionalna povijest (naših naroda) i opća povijest (povijest drugih zemalja i naroda).⁴ I njih danas izdaje taj institut. Valja spomenuti i novi zbornik »Balcanica«, Instituta za balkanologiju, u kojem se nacionalna, odnosno jugoslavenska povijest, obrađuje u sklopu balkanološke problematike. Ta je druga skupina posebna tema, a o nekim se publikacijama već pisalo u ovom časopisu, pa je ovaj pregled ograničen na prvu skupinu

»Istorijski glasnik« (1966—1970)

Časopis Društva istoričara SR Srbije »Istorijski glasnik« (IG) izlazi od god. 1948. te pripada skupini najstarijih naših poratnih povijesnih časopisa.⁵ U njegovu izlaženju došlo je 1966—67. do poremećaja (nakon broja 1 za 1966. br.

¹ Sveske I i II 1967. i III 1968. prikazao je V. Oštrić, ČSP, 1970, br. 1, 221—225.

² V.: S. Žarić, Narodnooslobodilačka borba u Hrvatskoj na stranicama Vojnoistorijskog glasnika, ČSP, 1971, br. 2—3, 303—308.

³ Sveske I—X, 1959—1969, prikazao je S. Žarić, ČSP, 1970, br. 2, 266—272.

⁴ Sveske 1—5, 1964—1968, prikazao je S. Žarić, ČSP, 1970, br. 1, 213—220, a svezak 6 I. Jelić, ČSP, 1970, br. 2, 281—282.

⁵ U povodu 20-godišnjice tiskana je korisna »Bibliografija radova objavljenih u Istorijskom glasniku SR Srbije 1948—1968. godine«, IG, 1969, br. 1, 161—184. Autori su M. Ivković i S. Ćirković, a sastavljena je, prema piscima, azbučnim redom.

2-3/1966 izlazi tek u rujnu 1968, br. 4/1966 u travnju 1969, dok brojevi 1-2 i 3-4 za 1967. dolaze u listopadu 1970), a zatim do privremenog prekida i obnove, s novom redakcijom i izmijenjenim — posuvremenjenim — tehničkim likom. Do 1967. uređuje ga redakcija u kojoj je odgovorni urednik Bogumil Hrabak. Nova je redakcija, s odgovornim urednikom Andrejem Mitrovićem, preskočila 1968. godinu, te je njezin prvi broj 1/1969. (izašao u svibnju 1971), a odlučeno je i da godišnje izlaze dva broja, a ne četiri. Ipak, tek se u veljači 1972. pojavio br. 2 za 1969, a istodobno i dvobroj 1-2 za 1970. Taj je svezak do sada (listopad 1972) i posljednji. Te okolnosti otežavaju praćenje toga korisnog časopisa, pa ovdje valja dati pregled novijepovijesnog sadržaja posljednjih brojeva njegove starije i prvih brojeva nove serije.

Prilozi povijesti XIX i XX st. (do 1914) obuhvaćaju određene probleme unutarnje politike u Srbiji, odnosno njenih političkih stranaka [J. Milićević, Opozicija u Srbiji uoči stvaranja organizovanih političkih stranaka (1878—1881), 1969, 2, 9—27], međunarodne odnose Srbije s Crnom Gorom (M. Vojvodić, Projekt sporazuma između Srbije i Crne Gore iz maja 1897. godine, 1970, 1—2, 133—143) i s Austro-Ugarskom u zanimljivoj širem, ali sažetom (referatskom) obliku (D. Đorđević, Srbija i Habsburška Monarhija — uzroci sukoba, 1969, 1, 31—39), uz to jednu epizodu austro-ugarske politike u Bosni i Hercegovini (V. Bogićević, »Tajanstvena misija dra Krase« 1908. godine u Bosni. Jedan neuspjelo pokušaj stvaranja habzburške sekundogeniture, 1967, 3—4, 79—98). Iz problematike radničkog pokreta nalazimo referat sa širim pogledom na D. Tucovića (J. Dubovac, Dimitrije Tucović i revolucionarna perspektiva na Balkanu, 1967, 3—4, 69—77), pa jedan prilog lokalnoj povijesti pokreta i povijesti sindikalne borbe (M. Vukomanović, Štrajkovi rudara Vrške Čuke 1907. i 1908. godine, 1966, 4, 53—76). A. Stojković i Đ. Knežević izradili su studiju »Filozofski lik Vladimira Gaćinovića. Povodom 50-godišnjice smrti«, 1967, 1—2, 85—122, vrijedan prilog bogatoj literaturi o »Mladoj Bosni« u širem smislu te povijesne pojave (no šteta je što u uvodu — 86—87 — nalazimo jednostrane ocjene o austro-marxističkim obilježjima socijalne demokracije).

Hrvatska povijest zastupljena je polemičkim prilogom A. Rendića, Marginalije na Povijest hrvatskog naroda g. 1860—1914, u izdanju Školske knjige, Zagreb 1968 (352), 1969, 1, 87—108, koji je s pravom naišao na širi polemički odgovor⁶ (a jedna posebna tema i na diskusioni odjek),⁷ te radom V. Krestića o J. J. Strossmayeru (Jugoslovenska politika Josipa Jurja Štrosmajera, 1969, 1, 9—30) koja je zbog svoje jednostranosti potakla V. Ciliću na polemičko reagiranje.⁸ Razdoblje prvoga svjetskog rata zastupljeno je jednim prilogom ratnoj povijesti Srbije (A. Spasojević, Teškoće oko organizovanja rumunjskog transporta preko Srbije 1914. i 1915. godine, 1967, 3—4, 99—122). Slijedi skupina priloga vrlo složenoj povijesti Makedonije u tom ratu i neposredno nakon njega: B. Manić, Bombardovanje Bitolja 1916—1918, 1967, 1—2, 149—154; D. Todorović, Politička aktivnost srpske vlade na teritoriji južne Makedonije u 1917. godini, 1966, 2—3 97—143; B. Hrabak, Stanje u Vardarskoj Makedoniji u jesen i zimu 1918. godine, 1966; 4, 3—52. A. Mitrović je objavio širi osvrt »Velike sile i postanak jugoslovenske države kao istoriografska tema (Osvrt na knjigu Drago-

⁶ M. Gross, Maliciozne marginalije o »delikatnim« pitanjima, ČSP, 1971, br. 1, 211—222.

⁷ V. Oštrić, Opaske opsegu izbornog prava u Hrvatskoj i Slavoniji do prvoga svjetskog rata, ČSP, 1971, 2—3, 227—231.

⁸ V. Cilića, O rušenju mita oko »jugoslavenske politike Josipa Jurja Strossmayera«, ČSP, 1971, 2—3, 254—266.

ljuba R. Živojinovića: Amerika, Italija i postanak Jugoslavije 1917—1919, Beograd 1970, 305)«, 1970, 1—2, 243—252, zanimljiv prinos diskusiji između specijalista za tu problematiku.

Problematici Jugoslavena koji izvan svojih zemalja sudjeluju u ratnim i revolucionarnim zbivanjima prinosi N. Popović, Komunistička partija (boljševika): Srba, Hrvata i Slovenaca, 1970, 1—2, 235—242. Autor razjašnjava neka pitanja KP(b) SHS u diskusiji sa B. Hrabakom (istoimeni rad B. Hrabaka, JIC, 1969, 1—2, 7—27). Popović i Hrabak su, treba dodati, pisci osnovnih radova o toj tematici.⁹

Razdoblje između dva rata zastupljeno je s više priloga. Jedna od posljedica svjetskog rata — talijanska okupacija dijelova zapadne i južne Hrvatske — dotaknuta je u prinosu političkoj povijesti Hrvatske u to doba (D. Živojinović, Splitski biskup Juraj Carić i borba protiv italijanske politike u Dalmaciji 1918—1919. godine, 1966, 2—3, 145—168). Zanimljivo su zahvaćeni međunarodni odnosi Jugoslavije, u širokom i složenom, ne samo diplomatskopovijesnom, smislu. Dobar je uvod u jugoslavensko-mađarske odnose rad Š. Mesaroša. Uticaj oktobarske revolucije na radnički pokret u Ugarskoj i učešće mađarskih internacionalista u njoj, 1967, 3—4, 3—58, no taj rad ima, dakako, i samostalno značenje kao prinos povijesti Mađarske. Na dva oprečna vida tih odnosa dobro ukazuju radovi V. Kovačeva, Saradnja između jugoslovenske i mađarske komunističke organizacije krajem 1918. i početkom 1919. godine, 1967, 3—4, 59—64, i V. Vinavera, Jugoslavija i vojna intervencija protiv Mađarske 1919. godine, 1967, 1—2, 3—49. — Neki prilozi pokazuju i utjecaj vanjskih zbivanja na unutarnje odnose u Jugoslaviji, a imaju i samostalno značenje za povijest revolucionarnih odjeka i unutarnjopolitičkih odnosa (građanske stranke — revolucionarni pokret): T. Milenković, Generalni štrajk željezničara i pobuna u Subotici 1920. godine, 1966, 2—3, 169—186; B. Gligorijević, Demokratska i radikalna stranka prema revolucionarnim pokretima u Jugoslaviji 1919—1921, 1969, 1—2, 95—106; T. Stojkov, Monarhodiktatura i vodstva građanske opozicije KPJ (1929—1935), 1969, 2, 107—114 (nije jasno kako treba čitati naslov, vjerojatno je došlo do neke greške). — Na tu povezanost ukazuju i daljnji prinosi međunarodnim odnosima Jugoslavije: B. Gligorijević, Stav jugoslavenske vlade prema akciji pomoći gladnima u Rusiji, 1966, 2—3, 207—214 (kritički prilog sa znanstvenim aparatom, o radnji A. Nazečića, Rad jugoslovenskih odbora za pomoć gladnima u Rusiji, Prilozi za istoriju socijalizma, 1, 1964, 235—277);¹⁰ V. Vinaver, Promene u jugoslovenskoj spoljnoj politici 1927—1934. u vezi s nacionalnim pitanjem, 1969, 1, 115—134 (odnosi u trokutu Italija—Jugoslavija—ostale podunavske zemlje, s težištem na talijansko-jugoslovenskim odnosima, uključujući komponente hrvatskog pitanja i ustaštva); V. Vinaver, Prilog istoriji jugoslovensko-sovjetskog zblizenja 1940—41. godine, 1966, 1, 3—59 (ti su odnosi dani u širem međunarodnom sklopu i u vezi s unutarnjim problemima Jugoslavije). Treba spomenuti da Vuk Vinaver uključuje u svoje radove i podatke o pogledima KPJ na međunarodne odnose. Iz te je tematike objavio i posebnu radnju »KPJ i pitanje ratne opasnosti 1919—1935. godine«, 1970, 1—2, 61—112, iscrpan i zanimljiv prinos historičara međunarodnih odnosa povijesti KPJ.

⁹ Usp.: S. Koprivica-Oštrić, Novija jugoslavenska historiografija o komunističkoj organizaciji Jugoslavena u Sovjetskoj Rusiji 1918—1921, ČSP, 1970, 1, 174—183.

¹⁰ Kritički osvrt na taj rad objavio je i S. Žarić u ČSP, 1970, br. 1, 183—188, »kao prilog diskusiji koju je pokrenuo Gligorijević u Istorijskom glasniku«.

U »Istorijskom glasniku« vođena je polemika o SKOJ-u: M. Palić, Povodom knjige »Napredni omladinski pokret u Jugoslaviji 1918—1928 godine« dra Slavoljuba Cvetkovića, Beograd 1966, 284 (1966, 4, 93—105; prilog je sa znanstvenim aparatom, obuhvaća i vojvodanska i neka opća pitanja); S. Cvetković, Odgovor na kritiku »Povodom knjige Napredni omladinski pokret u Jugoslaviji 1919—1928 godine«, 1967, 3—4, 151—155.

Nalazimo i gospodarsko-povijesnu problematiku. S. Đurović objavila je »Pregled literature o industrijalizaciji jugoslavenskih zemalja u periodu 1918—1941. godine«, 1967, 1—2, 155—192, u kojem vrlo korisno i zanimljivo povezuje iscrpne informacije s metodološkim razmatranjima. Znatan razvitak grafičke industrije u glavnom gradu tema je J. Dubovca, Prilog izučavanju štamparstva u Beogradu 1918—1924, 1966, 2—3, 187—205.

Pokušaj cjelovitog obuhvata jedne pokrajine u Jugoslaviji nalazimo u radnji A. Hadrija »Kosovo i Metohija u Kraljevini Jugoslaviji«, 1967, 1—2, 51—84 (geografska osnovica pokrajine, gospodarske, društvene, političke, nacionalne i kulturne prilike).

Među prilogima povijesti NOB i revolucije privlače pažnju tri rada o širim temama. S. Đurović, Prilog periodizaciji istorije socijalističke revolucije u Jugoslaviji u uslovima savremenih istoriografskih saznanja i tendencija, 1970, 1—2, 145—164, ne donosi vlastiti prijedlog o tome, nego vrlo instruktivna metodološka opažanja i razmišljanja o periodizaciji opće povijesti, odnosu socijalističkih revolucija prema periodizaciji opće povijesti, izvorima za shvaćanje revolucije kao pojave u našoj historiografiji, nekim praktičnim periodizacijskim rješenjima za našu povijest, unutrašnjoj periodizaciji povijesti socijalističke revolucije u Jugoslaviji. D. Lukač, Prilog izučavanju nacionalnog pitanja naroda Jugoslavije u toku narodnooslobodilačkog rata, 1969, 1, 51—69, razmatra manipuliranje nacionalnim pitanjem u politici okupatora i njihovih suradnika i rješenja za to pitanje u politici NOP-a. J. Marjanović, Doprinos Jugoslavije pobjedi antihitlerovske koalicije, 1970, 1—2, 165—195, daje vrlo sustavan pregled konkretnih zbivanja koja su za taj doprinos najvažnija, od 27. ožujka 1941. do moralno-političkog doprinosu i ljudskih i materijalnih žrtava. Taj rad ima vrlo korisne Priloge (I—III, 183—194) s globalnim podacima o NOR-u, s pregledom vezivanja neprijateljskih snaga na našem ratištu i s pregledom ljudskih i materijalnih žrtava.

Na povijest Srbije odnose se tri priloga: M. Borković, Zavod za prinudno vaspitanje omladine u Smederevskoj Palanci, 1966, 1, 97—116, pruža prikaz jedne ustanove okupatorsko-kvislinškog terora. D. Petrović je objavio dva zanimljiva priloga o međunarodnoj politici četničkog pokreta: Nastojanja ravnogorskog četničkog pokreta za širenjem na teritoriji Bugarske, 1970, 1—2, 195—207; Nastojanja četničkog pokreta da proširi svoj utjecaj na teritoriji Rumunije tokom drugog svjetskog rata, 1966, 1, 89—95.

Branko Petranović objavio je jedini prilog poratnoj (političkoj) povijesti, Građanske stranke u Jugoslaviji 1944—1948. i njihov karakter, 1969, 1, 71—86.¹¹

Izvan ovog kronološkog pregleda treba zabilježiti metodološke priloge šireg obuhvata. Metodološko-polemički tekst B. Hrabaka, Devijacije u savremenoj jugo-

¹¹ B. Petranović jedini je naš historičar koji se afirmirao upravo istražujući poratnu povijest. Spomenuti je tekst referat, bez bilježaka, uvelike zasnovan na prethodnim radovima. Usp. S. Žarić, Osvrt na neke radove Branka Petranovića o razdoblju socijalističke izgradnje Jugoslavije, ČSP, 1969, br. 1—2, 215—227.

slovenskoj historiografiji u tretiranju nacionalnog pitanja, 1967, 3—4, 123—151, napisan za jedno predavanje god. 1966, započinje citiranjem političkih ocjena o historiografiji danih god. 1964, 1965. i 1966, dok osnovni tekst pokazuje autorovu tendenciju da te ocjene primijeni u znanstvenom razmatranju i tako dade svom tekstu političku podlogu a političkim ocjenama koje citira naknadnu znanstvenu podlogu. Takva ga je tendencija navela da ne citira literaturu koju kritizira, osim ponekih djelomičnih podataka,¹² da svojim zapažanjima i ocjenama daje generalizirajući oblik i onda kada misli na određenu literaturu, te da etiketom »devijacija u tretiranju nacionalnog pitanja« obilježava vrlo različita metodološka pitanja, pa i ona drugačijeg značaja i značenja. Ti nedostaci prilično smanjuju vrijednost Hrabakovih inače vrlo zanimljivih razmatranja. — Metodološki prikaz D. Vuksanović-Anić, Problemi metodologije na Svetskom kongresu historičara u Moskvi 1970. godine, 1970, 1—2, 209—233, donosi obilje novih informacija (citiram naslove poglavlja: I Preispitivanje predmeta i metoda istorijske nauke, njene koristi društvu i njenih mogućnosti saznanja, II Istorijski aspekt odnosa istorije i drugih nauka, III Intelektualna klima u kojoj se razvija savremena istoriografija, IV Odnos istorijskog saznanja i društvenog saznanja i odnos istorijske metodologije i metodologije društvenih nauka).

Treba istaći da je u IG-u izlazila godišnja bibliografija jugoslavenske historiografije, čija je korisnost neosporna (Bibliografija za 1965, u IG-u 1966, 1, 129—146, sastavljač je R. Stefanović, za 1966. u IG-u 1966, 4, 112—132, sastavljači su M. Ivković i M. Ćirković, za 1967. u IG-u 1967, 3—4, 169—186, isti sastavljači), ali je ipak u novoj seriji obustavljena. Šteta, jer za nju nema zamjene (izuzev petogodišnje bibliografije što izlazi u Vojnoistorijskom glasniku, no u njoj je mnogo grešaka, a izlazi presporo). IG donosi i brojne zanimljive ocjene i prikaze.

Ovaj pregled pokazuje da je »Istorijski glasnik« časopis šireg značenja za jugoslavensku historiografiju, pa time i za hrvatsku.

Najnoviji svezak »Istorijskog časopisa« (XVIII/1971)

Taj časopis Istorijskog instituta u Beogradu kojemu je odgovorni urednik Relja Novaković, stručnjak za srednjovjekovni povijesni zemljopis, izlazi u ovećim godišnjim ili višegodišnjim svescima, slično kao »Historijski zbornik«. Nova knjiga XVIII/1971 pojavila se nakon većeg razmaka (prethodna je knjiga XVI—XVII/1966—1967) u ljetu 1972, a ovaj put kao zbornik radova »u spomen Jorju Tadiću« (1899—1969). Uz nekrolog, s pregledom znatnijih radova, T. Popovića, 7—11, nalazimo i dva posthumna teksta J. Tadića. Zanimljiv sintetični tekst »Istorija Dubrovnika do polovine XV veka« pokazuje veliko autorovo znanje, no potpuno odvaja povijest Dubrovnika od hrvatske povijesti. Neobičan naslov drugog teksta »Sablasti kruže Jugoslavijom...«, 45—52, ukazuje na polemiku. Zaista, to je Tadićevo reagiranje na članak M. Vaupotića »Postoji li jugoslavenska književnost. Sablast Pavla Popovića kruži Jugoslavijom«, Tele-

¹² Takvo je djelomično citiranje (na str. 13) potaklo Lj. Bobana da nastavi raniju polemiku s B. Hrabakom oko svoje knjige: Sporazum Cvetković—Maček, Beograd 1965, vođenu u JIČ-u, 1965, br. 3 i 4, koju je B. Hrabak produžio u novom okviru u IG-u (odgovor Lj. Bobana: O metodološkoj i moralnoj nekorektnosti u historiografiji, *Kolo*, 1970, br. 11, 1326—1330).

gram, 10. II 1967. U svom članku J. Tadić nastoji obraniti izdvajanje povijesti Dubrovnika iz hrvatske povijesti, smatrajući da stari Dubrovčani nisu bili Hrvati, niti su njihov jezik i književnost »isključivo hrvatski«. Kaže da stare Dubrovčane nije nikad nazvao Srbima, »mada bi to naučno bilo ispravnije« (48). Zašto se odrekao te »naučne ispravnosti« objašnjava odmah nakon toga: »To sam radio zato što sam želeo da izbegnem onaj politički prizvuk koji bi se tome mogao dati.« Odmah zatim razjašnjava što zapravo znači »naučna ispravnost« i što misli, usprkos »izbjegavanju političkog prizvuka«, o politici koja uvažava postojanje hrvatskog naroda i srpskog naroda: »A još više zato što je meni lično sasvim svejedno da li se nešto naziva hrvatskim ili srpskim, jer su za mene Srbi i Hrvati jedan narod, bez obzira što se o tome mislilo ili danas misli, piše i propisuje.« O zastarjelosti Tadićeva hrvatsko-srpskog unitarizma ne treba ni raspravljati,¹³ no vrijedno je uočiti da takvo shvaćanje čini idejnu podlogu njegova rada na povijesti Dubrovnika. Iako načelno ističe (49) da je Dubrovnik »podjednako hrvatski kao i srpski, u stvari njegova je prošlost naša zajednička, jugoslovenska dragocenost«, to mu ne smeta da je praktično uklopi u srpsku povijest, uz potpuno odvajanje od hrvatske (slijedeći, moglo bi se reći, vlastitu biografiju; njegov je unitarizam značio zapravo promjenu nacionalnosti; takve su promjene sastavni dio postanka i postojanja svih nacija, no oni koji to čine ne mogu na tome zasnivati rješenja nacionalnih problema). Točna je misao da je Dubrovnik zajednička vrijednost, no zbog toga njegovu povijest i kulturu ne treba izdvajati iz hrvatske povijesti i kulture. Povijest i kultura svakoga našeg naroda pružaju mnoge vrijednosti drugim narodima, ali to ne znači da takve vrijednosti više ne pripadaju toj naciji. Naprotiv, te su vrijednosti i nacionalne i zajedničke, jugoslovenske. Jedno ne isključuje, nego uključuje, drugo. Važno je to istaći, jer i historičar novije, suvremene povijesti, posebno radničkog i komunističkog pokreta, NOB i revolucije, uočava stvaranje mnogih takvih, dvostruko značajnih, vrijednosti.

Tadićev je članak veoma zanimljiv ali idejno neprihvatljiv. Poštovanje prema autoru navelo je redakciju da objavi jedan jasan unitarističko-nacionalistički iskaz bez ijedne riječi kritičkog komentara.

Treba međutim zabilježiti priloge novijoj povijesti. Nalazimo priloga povijesti Srbije u XIX st. i do god. 1914: kulturnoj povijesti (M. Radević, »Kratki životopis« Konstantina Brankovića, 383—391), kulturno-političkoj povijesti [Lj. Durković-Jakšić, Srpsko akademsko društvo »Srbadija« u Minhenu i njegova čitaonica (1889—1914), 375—380; takva su društva karakteristične pojave i u hrvatskoj povijesti tog vremena], povijesti međunarodnih odnosa Srbije, u širem

¹³ Takva mu shvaćanja omogućavaju da vrlo složeno pojave ocjenjuje odnosom prema npr. pitanju Muslimana (»Kod nas, izgleda, još uvek je obred krštenja ili obrezivanja merodavan za utvrđivanje naše nacionalnosti. U tome smo zaista daleko pošli, pa evo činimo napore da jednu našu versku zajednicu proglasimo nacijom, što je jedinstveni slučaj u današnjoj Evropi« — 49). Slovinstvo, ilirstvo, jugoslovenstvo, »a ponekad i slovenstvo uopšte«, za njega su isto od Vinka Pribojevića do naših dana. Kritika aleksandrovske jugoslovenstva u staroj Jugoslaviji znači mu samo ponavljanje ustaških teza (50). Ante Starčević spada naprosto u »mizerne pojave u našoj prošlosti« (na osnovi epizode s podrškom pravaša banu Levinu Rauchu). U istom su mu košu »programi svih naših ranijih političkih stranaka, od desnice do krajnje levice«, jer su svi oni ilustracija »da svakih nekoliko godina menjamo svoje uverenje o tome ko smo, šta smo i koliko naš naroda ima«, da ne znamo koji nam je jezik i kako se zove (51). Hrvatsko-srpski unitarizam za Tadića je, vidi se, rješenje svih povijesnih i suvremenih nacionalnih problema.

smislu tog pojma [D. Milić, Bukureška agencija i srpsko-vlaška trgovina solju, 347—373; Đ. Ignjatović, Srpska javnost i osnivanje bugarskog književnog društva 1869, 417—428; M. Vojvodić, Srbija i grčko-turski rat 1897. godine, 491—520; taj je rat bilježila štampa u Hrvatskoj sa suzdržanim simpatijama za Grčku; Lj. Aleksić, Doprinos Italije obnavljanju srpsko-engleskih odnosa (1903—1906), 429—449]. U tom je kontekstu, ali sa širom temom, referat, bez bilježaka, A. Radenića, Planovi za nacionalno oslobođenje i ujedinjenje jugoslovenskih zemalja 60-tih i 70-tih godina XIX veka, 341—345, sintetični tekst s nizom općih karakterizacija i ocjena o gospodarskoj i društvenoj podlozi tih planova, njihovim nosiocima i obilježjima planova. Autor obuhvaća i Hrvatsku, u kratkim konstatacijama. Dva rada pridonose povijesti Makedonije, odnosno Bosne i Hercegovine, s gledišta međunarodnih odnosa: V. Stojančević, Diplomatska trvenja konzula velikih sila u Skoplju za uticaj na tamošnje Arbanase katolike početkom XX veka, 329—340; M. Ž. Živanović, Izveštaji diplomatskih predstavnika Francuske u Austro-Ugarskoj o događajima u Bosni i Hercegovini od završetka Aneksione krize (marta 1909) do atentata Bogdana Žerajića (juna 1910), 451—490.

I dva priloga o razdoblju između dva rata iznose tematiku povijesti međunarodnih odnosa: D. Živojinović, Velika Britanija i Rapalski ugovor 1920. godine, 393—416, obuhvaća stavove o jugoslavensko-talijanskim pregovorima i o njihovu rezultatu. V. Vinaver, Komunistička partija Jugoslavije i Mala antanta (1920—1938), 521—551, daje pregled toga odnosa koji je prolazio kroz mijene uvjetovane međunarodnim odnosima i općom politikom KPJ, a osobito stvarnom ili pretpostavljenom ulogom Male antante prema SSSR-u, a zatim prema Hitlerovoj Njemačkoj.

»Zbornik za istoriju«, novi časopis vojvodanske historiografije (1—5, 1970—1972) i prethodni svesci »Zbornika za društvene nauke« (53 i 54, 1969)

Zbornici za pojedina znanstvena područja, što ih izdaje Matica srpska u Novom Sadu, osnovni su vojvodanski znanstveni časopisi. Među njima je i Zbornik za društvene nauke čije je težište, unutar njegova interdisciplinarna sadržaja, bila povijesna znanost. Izlazio je 3 puta godišnje, te su od 1950. do 1969. godine objavljena 54 sveska. Nakon toga su Odeljenje za društvene nauke i Upravni odbor Matice srpske zaključili da se iz Zbornika za društvene nauke, koji i dalje izlazi (dosada br. 55 za 1970. i 56 za 1971), izdvoji posebni Zbornik za istoriju.¹⁴ To je u skladu s napretkom vojvodanske historiografije. Novi će se zbornik u institucionalnom smislu oslanjati prvenstveno na Maticu srpsku, Katedru za istoriju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu i novi Institut za izučavanje povijesti Vojvodine. U uredništvo su ušli dr Slavko Gavrilović (glavni i odgovorni urednik), dr Nikola Gaćeša, dr Čedomir Popov, dr Sima Ćirković i Aleksandar Forišković. Sadržajno, Zbornik za istoriju će se orijentirati na tri tematska kruga: povijest »Vojvodine sa svojim užim i širim podunavsko-bal-kanskim susedstvom«, »prošlost srpskog a zatim i ostalih jugoslovenskih naro-

¹⁴ Usp. »Povodom dvadesetogodišnjice Zbornika za društvene nauke Matice srpske«, Zbornik za društvene nauke, 55, 1970, 7—11.

da«, pretežno problemi šireg značenja (npr.: »neka pitanja iz međuratne istorije Jugoslavije, komparativno proučavanje istorije radničkog pokreta, KPJ i NOB-a u raznim jugoslovenskim oblastima, posleratni razvitak Jugoslavije«), »pitanja opštenaunog i teorijskog karaktera« (razvoj i problemi historiografije, metodologija, teorija i filozofija povijesti).

O svemu tome obavještava nas »Uvodna reč« redakcije u prvom broju. Redakcija je ostvarila uglavnom redovito izlaženje časopisa, izdajući po dva broja za god. 1970. i 1971. i jedan broj za god. 1972 (u rujnu). U rubrikama Članci i rasprave, Prilozi i građa, Kritike, ocene i prikazi, Beleške, Periodika (časopisi), Ustanove, Naučni skupovi, Nekrolozi, Saopštenja sa naučnih skupova, Bibliografije, nalazi se raznovrstan historijski i historiografski sadržaj sa znatnim udjelom novije povijesti i njene historiografije. Svesci predstavljaju i dobar urednički posao. Vrijedna je osobitost uredničkog posla u Zborniku za istoriju kazalo imena i pojmova za svaki pojedini svezak.

Zbornik za društvene nauke svescima 53 i 54, 1969, prethodi »Zborniku za istoriju«, pa ćemo zbog boljeg pregleda prikazati najprije priloge novijoj povijesti u ta dva sveska.

Mađarski historičar L. Kevago objavio je vrlo vrijedan rad »Statistička ispitivanja društveno-ekonomskog položaja Južnih Slovena u Mađarskoj početkom XX veka«, 54, 33—65. Na osnovici popisa stanovništva god. 1910. i drugih izvora obrađuje podatke o položaju Hrvata, Srba i Slovenaca u tadašnjoj Mađarskoj (bez Hrvatske i Slavonije), redom o brojnom stanju, srpskom i hrvatskom kapitalu, buržoaziji i malom građanstvu (spominje se i srpski kapital u Hrvatskoj), srpskom i hrvatskom radništvu (autor, npr., pokazuje da je kod Hrvata udio radnika bio veći, ali da je kod Srba radništvo imalo veću političku ulogu, jer je bilo jače koncentrirano u nekoliko gradova nego hrvatsko radništvo), zatim o hrvatskom i srpskom seljaštvu, zajedno i posebno, prosvjetnim prilikama jednih i drugih, o Šokcima i Bunjevcima piše posebno, ali ne zato što ih ne bi smatrao Hrvatima, nego zbog poteškoća u obradi statističkih podataka, a također i o Slovencima, pa sumira zaključke o društvenoj strukturi Hrvata, Srba i Slovenaca.

Za povijest tadašnje Mađarske koristan je i prilog A. Lebla »Vasile Goldiš i nacionalno pitanje erdeljsko-banatskih Rumuna (1885—1918)«, 53, 111—126.

Zanimljivu pojavu jugoslavensko-mađarskih odnosa predstavlja E. Bajcsy-Zsilinszky, publicist i političar (Stranka malih posjednika) nezavisnih stavova čije je poglede 1941—1944, iznio K. Vig, Endre Bajči-Zilinski i mađarsko-jugoslovenski odnosi, 54, 115—138.

Posebno mjesto imaju dva rada sa širom idejnopovijesnom tematikom. A. B. Stojković, Pogled na razvoj filozofije marksizma u jugoslovenskim zemljama, 53, 5—78, daje vrlo sustavan povijesni pregled o svojoj temi komponiran u nizu sažetih i preglednih odjeljaka. Neki su od njih leksikonski zbiti, drugi su male studije. Šteta je što autor samo djelomično pozna povijesnu literaturu, no za historičara je koristan uvid u filozofsku literaturu kojom se autor služi. Poglavlja »I Elementi filozofije marksizma u našoj socijalističkoj ideologiji 19. veka« i »II Marksistički pogled na svet i društvo naše socijaldemokratije« govore ponajviše o srpskim socijalistima i socijalnoj demokraciji (autor razlikuje socijalističku, socijaldemokratsku i komunističku ideologiju; razlikovanje prvih dviju može biti instruktivno historičaru XIX stoljeća, jer je u vezi s cjelokupnim razvitkom radničkog pokreta). O drugima ćemo malo naći, o socijalistima u

Hrvatskoj samo poneku napomenu (o njima poznaje samo Uvod Pregleda istorije Saveza komunista Jugoslavije, Beograd 1963). Slijedi poglavlje »III Filozofija marksizma u borbi KPJ 1919—1941«. Iako se autor služi bogatim izborom literature, zapaža se da uvelike nedostaje historiografija KPJ. Upadljivo je da ni ne pokušava objektivnije prosuditi »sukob na ljevici« nego se, govoreći o »pečatovštini«, jednostrano identificira s protupečatovcima. Za takvu je jednostranost »sukob na ljevici« ipak suviše složena pojava.

Poglavlje »IV Filozofija marksizma u SFRJ« dovodi ovaj pregled sve do god. 1969.

Sustavnost, preglednost, obilje sažetih podataka i ocjena, brojna literatura koju historičar manje pozna, čine ovaj rad vrlo korisnim, no historičar, koji teži što objektivnijoj kritičkoj slici povijesnih pojava u svoj njihovoj složenosti, oprezno će komparirati autorova gledišta sa specifičnim povijesnim problemima.

Treba još zabilježiti da je A. Todorović u raspravu »Uloga SKJ u razvoju samoupravnih odnosa i radničke svesti«, 54, 5—32, unio i povijesni pristup (Razvoj klasne svesti radnika u jugoslovenskim zemljama u periodu kapitalizma, 9—12), sa dobrim, no nužno pojednostavnjenim konstatacijama o razviku u XIX st. (razlikujući u razviku ekonomske oblike svijesti kao prve oblike i politički oblik svijesti u razviku potkraj stoljeća i dalje, pridonosi i razumijevanju faza socijalističke i socijaldemokratske ideologije o kojima govori A. Stojković). Zbornik za istoriju objavio je značajan niz priloga različita tematskog opsega. Nekoliko manjih priloga dopunjava poznavanje događaja god. 1848: D. Špira, Nacionalna politika leveice u peštanskoj revoluciji marta 1848, 1, 27—36; S. Gavrilović, »Vukovarski događaji«, brošura iz revolucionarne 1848, 2, 111—116; Isti, Đorđe Stratimirović o svojoj ulozi na bojnim poljima 1848—1849, 2, 117—122; Isti, Nekoliko podataka o Grcima — dobrovoljcima u Vojvodini 1848—1849, 1, 126—128; Isti, Dokumenti o pomoći Srba Trščana i Dubrovačana srpskom pokretu u Vojvodini 1848—1849, 1, 129—131. Kulturna povijest: M. Petrov, Pokušaj osnivanja muzeja u Sremskim Karlovcima 1870. godine, 1, 132—134. Radnički pokret: V. Vojvodić, Zaboravljena pesma o Pariskoj komun i njen autor Kosta Arsenijević, 4, 131—142 (1856—1903, tipograf, pristaša S. Markovića, publicist, kasnije radikal, pa dinastičar). Ujedinjena omladina srpska: V. N. Kondratjevna, Još jednom o autoru proklamacije od 1. maja 1872. godine, 3, 124—126. Politička povijest: V. Krestić, O sukobu Svetozara Miletića sa Nikom Maksimovićem iz 1873. godine, 4, 143—150; K. Milutinović, Adam Bogosavljević, prvi seljački tribun Srbije, 5, 9—54; A. Lebl, Srpsko-rumunjska parlamentarna saradnja za vreme vladavine koalicije 1906—1909, 3, 127—146; Lj. Bogetić, Idejne i političke pozicije Saše Tomića o nacionalnom pitanju pred prvi svetski rat, 5, 168—180. Nalazimo i jedan od radova K. Milutinovića o J. Smodlaku (Josip Smodlaka i Vojvodina, 2, 26—62) koji je zanimljiv i za hrvatsku i za vojvodansku povijest (obuhvaća zbivanja od 1902. do 1946.). U širi sklop jugoslavenskog pitanja ulazi odnos što ga je iznio Hugh Seton-Watson, R. V. Siton Votson i vojvođansko pitanje 1906—1914, 3, 147—151.¹⁵

Valja zabilježiti i jedan prilog općoj povijesti, u vezi s poviješću naših naroda: Č. Popov, Lenjin i nacionalna revolucija na Balkanu početkom XX veka, 2, 9—25.

¹⁵ V. i H. Seton-Watson, Robert Wiliam Seton-Watson i jugoslavensko pitanje, ČSP, 1970, 2, 75—97.

Razdoblje između dva rata tema je različitih radova. Političkoj povijesti (povijesti građanskih stranaka) pridonose Lj. Bogetić, Prisajedinjenje vojvođanskih radikala Radikalnoj stranci Srbije, 2, 123—139, te T. Stojkov, Odjek Zagrebačkih punktacija u građanskim opozicionim krugovima Vojvodine, 2, 63—75, još jedan rad i o hrvatskoj i o vojvođanskoj povijesti. Od interesa su za povijest drugih naroda (narodnosti) u Vojvodini: B. Gligorijević, O nastavi na jezicima narodnosti u Vojvodini 1919—1929, 5, 55—83, te V. Biljina, Uticaj KPJ na kulturno-prosvjetni savez jugoslavenskih Rusina, 5, 181—186. S tom temom prelazimo na područje povijesti radničkog pokreta kojoj pripadaju: J. Dukuljev, Radnička akademija u Pančevu 1920, 3, 152—157, te Đ. Gal, Štrajk u novosadskoj fabrici šrafova (1935) i u tvornici Braće Kramer (1940), 3, 158—176. I ovdje nalazimo radove iz povijesti međunarodnih odnosa: V. Vinaver, Publicistička delatnost Bele Lindera i jugoslovensko-mađarski odnosi 1922—1935, 4, 151—164; Isti, O jugoslovensko-mađarskoj trgovini (1933—1941), 1, 37—78; Isti, Neuspjeh tajnih jugoslovensko-sovjetskih pregovora 1934—1938. godine (Jedna značajna etapa u nemačkom osvajanju Podunavlja), 3, 28—84.

Treba istaći vrlo koristan arhivistički prilog Đ. Momčilovića »Zbirka dokumenta Jugosloveni u SSSR (Istorijska beleška)«, 1, 135—142, s povijesnim uvidom i analizom odgovarajuće građe u Arhivu za radnički pokret u Beogradu. U vezi s razdobljem drugoga svjetskog rata treba zabilježiti jedan širi osvrt na međunarodnu problematiku Narodne fronte, pretežno s metodološkog gledišta, B. Petranovića, Povodom knjige »Narodni front i komunisti 1938—1945«, ISI, Beograd, Prag, Varšava, 1968, 2, 140—151. Isti je autor pisao i o važnoj temi prve godine NOP-a, O levim skretanjima KPJ krajem 1941. i u prvoj polovini 1942. godine, 4, 39—82, dok je D. Živković prikazao Razvitak narodne vlasti od prvih NOO do Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije (1941—1943), 5, 84—107.

Od radova koji zahvaćaju šira vremenska razdoblja treba zabilježiti jedan cjelovit pogled na vojvođanske Slovake, Jan Siracki, Slovaci u Vojvodini kao istorijsko-etnografski fenomen, 5, 109—117 (od drugih radova o Slovacima spominjem ovdje dva: S. Gavrilović, Izvori za istoriju Slovaka u Vojvodini do sredine XIX veka, 2, 164—166, te K. Čehak, Izvori za istoriju Slovaka u Vojvodini u drugoj polovini XIX i u prvoj polovini XX veka, 2, 167—170), te jedan povijesno-statistički rad o Srbima u Hrvatskoj, M. Konjević, Neki podaci o udjelu Srba u ukupnoj nacionalnoj strukturi Hrvatske, 4, 165—176, u kojem je autor, u očekivanju rezultata popisa stanovništva god. 1971, sredio osnovne podatke o tom pitanju od 1785. do 1961. U međuvremenu su postali poznati rezultati popisa god. 1971.¹⁶ Autor na kraju aktualizira svoj rad, pa treba primijetiti da mu neki zaključci ne stoje, npr. kad tvrdi da se »ne samo smanjuje srpsko stanovništvo u svojim zavičajnim regionima, već se razbija i njegova etnička cjelovitost u tim regionima« (176). Podaci o nacionalnom sastavu općina pokazuju da se jače ne mijenja prostorni raspored Srba u Hrvatskoj, ali se vidi da i oni sudjeluju u kretanjima iz nerazvijenih područja u razvijenija, i seoskih u urbanizirane sredine. Nije jasno o čemu autor govori kad dalje kaže: »Na taj način se umanjuje mogućnost da srpski narod u Hrvatskoj bude odlučniji činilac svoje etničke samobitnosti.«

¹⁶ Najpogodniji izvor: Statistički bilten, 727, Beograd, april 1972. Popis stanovništva i stanova 1971. Nacionalni sastav stanovništva po opštinama.

U »Zborniku za istoriju« privlače pažnju i radovi o pristupu povijesti Vojvodine, gdje nalazimo i analogije s problemima historiografije u Hrvatskoj. Referat Č. Popova, Neki metodološki problemi u proučavanju istorije Vojvodine, 2, 152—154, zanimljiv je i za hrvatske historičare zbog prostorne i povijesne povezanosti Hrvatske i Vojvodine. Određivanje prostora vojvođanske povijesti slično je pitanju prostora hrvatske povijesti. Autor dobro upozorava da »današnji okvir SAP Vojvodine može dobro da posluži, ali samo kao uslovni i elastični krug preko čijih će granica moći i mora često prelaziti« (154). Ili, da »nije adekvatno, kao okvir iz kojeg se polazi u proučavanju prošlosti Vojvodine, uzeti samo državnu organizaciju Habsburške Monarhije, bilo u vreme njenog centralističkog, bilo u doba dualističkog ustrojstva«. Kad razmatra odnos između vojvođanske i nacionalne povijesti, tj. povijesti nacija u Vojvodini, zalaže se za proučavanje zajedničkih povijesnih pojava koje stvaraju osnovicu i za proučavanje posebnih pojava karakterističnih za pojedine nacije u Vojvodini. Od šireg su interesa i referati A. Foriškovića, O nekim istorijskim pretpostavkama relevantnim u uobličavanju etničke slike današnje Vojvodine, 2, 155—159 (analogije između Vojvodine i istočne Hrvatske) i R. Končara, Neki metodološki problemi u proučavanju nacionalnog pitanja u NOB-u Vojvodine, 2, 160—163.

Treba spomenuti informaciju A. Foriškovića, Institut za izučavanje istorije Vojvodine, 1, 187—188, jer je taj institut Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, osnovan 8. XII 1967, a radi od 1. IX 1968, osnovni nosilac rada na povijesti Vojvodine. O djelatnosti vojvođanskih historičara govore i informacije o određenim skupovima: Vojvođanski istoričari u Bratislavi, 2, 152; N. Gavrilović, Simpozijum o srpsko (jugoslovensko)-rumunskim odnosima, 2, 195—196; Lj. Cerović, Naučni skup: Savez komunista u Vojvodini 1919—1969, 2, 197—198.

Vrlo je korisno da »Zbornik za istoriju« olakšava uvid u druge vojvođanske publikacije koje objavljuju radove o povijesti: M. Mitrović, Istorijski radovi u Radu vojvođanskih muzeja I—XIV (1952—1965), 1, 177—180; Lj. Ladevac, Istoriofgrfski radovi u Godišnjaku Filozofskog fakulteta u Novom Sadu I—XII/1, 3, 193—198; M. Mitrović, Pregled istorijskih radova u Letopisu Matice srpske (1946—1971), 4, 219—225. Jedan se takav pregled odnosi pretežno na hrvatsku historiografiju: K. Milutinović, Istorijski radovi u Pomorskom zborniku I—VIII, 3, 199—200. Za povijest i za povijest historiografije koristan je prinos dao D. Marinković, Prilog evidentiranju bibliografije radova naših istoričara, 2, 171—179. To je bibliografija jugoslavenskih historičara.

»Zbornik za istoriju«, da zaključimo, uspješno djeluje kao osnovni časopis vojvođanske historiografije.

Tokovi revolucije, IV 1969. i V 1970.

»Tokovi revolucije« izlaze kao »Zbornik istorijskih radova Instituta za istoriju radničkog pokreta Srbije, Istorijskog arhiva Pokrajinskog komiteta SKS za Vojvodinu, Zavoda za istoriju u Prištini«. Ovdje valja zabilježiti slijedeća dva sveska, to više što je peti svezak još uvijek najnoviji.

Po autorima i tematici ti su svesci neposredni nastavak prethodnih. Svezak IV proširuje prilično obilnu monografsku podlogu za povijest radničkog pokreta u Srbiji 1903—1914. skupinom od još četiri oveće analitičke radnje.

1. Rafailo Ješić, Ideološko-političke struje u radničkom pokretu Srbije 1903—1914, 3—156. Prvi put je u cjelini obrađena tematika koja je bila tek djelomično historiografski poznata. Prikazu literature u uvodu nedostaju potpuniji bibliografski podaci no to je širi urednički običaj u Tokovima revolucije i u nekim drugim zbornicima i knjigama. Uvodnog su značaja i odjelci »Borba za stvaranje Srpske socijaldemokratske stranke 1901—1903«, te »Osnivanje Srpske socijaldemokratske stranke — Statut i Program«. Na osnovni sadržaj radnje upućuju poglavlja »Borba protiv sindikalističko-reformističke opozicije 1903—1904. godine« (za hrvatske historičare zanimljiva je uloga Milorada Popovića u tim zbivanjima, jer je on za boravka u Budimpešti 1901—1904. dosta surađivao s hrvatskim socijalistima, pomažući im osobito u štampanju određenih publikacija; R. Ješić donosi vrijedne biografske podatke o M. Popoviću — str. 19—22; Ješićev prikaz pruža o njemu korisnu širu sliku), »Opozicione grupacije u radničkom pokretu Srbije 1905—1912. i borba za prevazišlaženje ideoloških razmimoilaženja« (u tom poglavlju prikazana je desna opozicija u SSDP 1905—1911, anarhizam u Srbiji 1905—1912, sindikalistička opozicija u SSDP 1905—1912), »Disidencija 1912. godine i pokušaji stvaranja nove socijalističke stranke« (vanpartijski nastavak akcije desne opozicije, s pokušajem osnivanja Narodne socijalističke stranke god. 1914).

Te borbe u radničkom pokretu Srbije zanimljive su za hrvatskog historičara i u poredbenom smislu. Socijalisti u Hrvatskoj nailaze u strukovnim organizacijama povremeno na problem neutralističkih tendencija, opasnih i stoga što lako postaju protosocijalističke. Jedan od njihovih prvaka oko sredine 90-ih godina, Ivan Ancel, izlazi iz Socijaldemokratske stranke u Hrvatskoj i Slavoniji, potkraj tog desetljeća, a kasnije se angažira u Naprednoj stranci, koja se razvila iz Napredne omladine. Ipak za SDS HiS nisu toliko karakteristične unutarnje ideološke borbe, čini se i stoga što je SDS HiS uglavnom stranka bez intelektualaca (tek od god. 1909. ulazi u stranku prva grupa intelektualaca). Socijalistima su važniji problem struje koje žele biti protosocijalistička alternativa u radničkom pokretu, na nacionalističkoj i vjerskoj osnovici. Borba s njima počinje god. 1895. nastankom organizirane skupine pravaških radnika i traje sve do god. 1914. Od dijela pravaških radnika nastaje kršćansko-socijalna struja, vezana za Katoličku crkvu, koja dakako nema pandana u Srbiji. No zanimljivo je da kod drugog dijela pravaških radnika, pristaša Čiste stranke prava, nastaju i određene narodnosocijalističke tendencije. Čini se da nosioci takvih tendencija u Hrvatskoj i u Srbiji različito tumače »narodni socijalizam«. U Brodu n. S. nalazimo privremenu krizu među socijalistima iza koje stoji utjecaj pravaških (frankovačkih) radnika. Sindikalni je pokret u Hrvatskoj socijalistički, u tijesnoj vezi strukovne i političke organizacije. Tipografi su, međutim, struka koja je idejno-politički izrazito podijeljena, ali na specifičan način. Unutar jedinstvenog Hrvatskog tipografskog društva i preko lista *Hrvatski tipograf* bore se tipografi-socijalisti, protivnici socijalista (frankovci i kršćanski socijalisti), neutralci skloniji socijalistima i neutralci bliži njihovim protivnicima i to traje sve do svjetskog rata. Neutralističke tendencije postoje među tipografima u međunarodnim razmjerima, pa i u Srbiji. Anarhizam se u Hrvatskoj ne javlja kao organizirana struja, zanimljivu epizodu predstavlja međutim aktivnost učitelja Miloša Krpana. Anarhizma je moglo biti u jadranskom pojasu (Istra, Rijeka, Dalmacija), u vezi s Trstom, a možda i s Italijom. Za Istru i Trst su karakteristične pojave talijanskih kršćanskih socijala među talijanskim radništvom, te Narodne radničke organizacije, povezane s građanskom Hrvatsko-

-slovenskom narodnom strankom, među hrvatskim i slovenskim radništvom. O svemu tome nema još historiografski cjelovite slike kakvu za Srbiju sada pruža rad R. Ješića.

2. Ž. Jovanović, Srpska socijaldemokratska partija prema seljaštvu 1903—1914, 157—258. I to je pitanje prvi put u cjelini obrađeno. Nakon uvodnog uvida u literaturu i izvore, autor prelazi na ekonomsko-politički položaj sela na prijelazu stoljeća, prikazuje prodor socijalističkih ideja na selo 90-ih godina i kasnije, odnos SSDP prema seljaštvu u određenom razdoblju od osnivanja stranke do svjetskog rata.

Za odnos socijalista u Hrvatskoj prema seljaštvu nema posebne, cjelovite historiografske slike, no ipak je znatan dio problematike obrađen u različitim radovima. Historiografski je poznatiji Pelagićev utjecaj u dijelovima sjeverne Hrvatske, odnos socijalista i seljaštva u Srijemu, istočnoj i srednjoj Slavoniji, u Hrvatskom zagorju. Nemamo potanje slike o jadranskom pojasu, no znamo da je socijalistički utjecaj na selu bio slab.

3. L. Ivanović, Borba Radničke komore u Srbiji za sprovođenje Zakona o radnjama 1910—1914, 261—328. Taj rad čini širu cjelinu s prethodnim, Akcije radničke klase u Srbiji u vezi s donošenjem Zakona o radnjama do 1905. godine (Tokovi revolucije I, 1907, 249—271). I taj iscrpan rad podsjeća da odnos socijalističkog pokreta u Hrvatskoj prema socijalnom zakonodavstvu i prema određenim ustanovama koje su rezultat tog zakonodavstva (ustanove socijalnog osiguranja, one u većim gradovima, Zagrebu, Osijeku, dolaze uskoro nakon osnivanja u ruke socijalista) nije obrađen u zasebnoj cjelini.

4. S. Dević-Ubavić, Savez abadijskih radnika, 329—362. Ta nas radnja upoznaje s položajem, akcijama i organizacijama radnika-krojača narodnih odijela. Treba podsjetiti da je krojačka struka, ugrožena odjevnom industrijom, uvozom odijela i veletrgovinom, bila jedna od važnijih u strukovnom organiziranju u Hrvatskoj i u nizu drugih zemalja.

Svi ostali radovi, njih osam, odnose se na razdoblje 1919—1941.

Srbija. Rad J. Dubovca, Grafički radnici Srbije od Obznane do prvog redovnog kongresa Saveza grafičkih radnika Jugoslavije (1922. godine), V, 279—308, koristan je i za hrvatsku historiografiju. Odnosi između Hrvatskog tipografskog društva i Družine tipografskih radnika Srbije bili su važni za postanak Saveza grafičkih radnika Jugoslavije. Sjedište saveza bilo je u Zagrebu, a tamo je sačuvan i veći dio građe Saveza (u A IHRPH). U Hrvatskoj nema suvremene literature o grafičkim radnicima između dva rata (tj. nakon knjige V. Cecića objavljene 1955), pa za njih treba usporediti radove o grafičkim radnicima u Vojvodini i Srbiji. I tema N. Jovanović, Hapšenja i suđenja komunistima Srbije 1926—1928, V, 169—206, korisna je za razumijevanje situacije u kojoj se nalaze komunisti i u drugim našim zemljama. Radnja D. Pešić, Kriza u partijskoj organizaciji u Srbiji 1929. godine, V, 3—104, pridonosi razumijevanju situacije u KPJ nakon uvođenja diktature.

Vojvodina. M. Palić, Nezavisna radnička partija Jugoslavije u Vojvodini, V, 209—277, pridonosi poznavanju NRPJ u cjelini, jer je ta stranka, zasebna pojava u povijesti KPJ, djelovala je u cijeloj zemlji, a u prilično sličnim uvjetima, no ipak uz brojne razlike i posebnosti. Đ. Milanović, Obnavljanje i jačanje komunističke aktivnosti u Vojvodini od 1932. do 1934. godine, V, 105—168, nastavlja s postupnim proučavanjem komunističkog pokreta u Vojvodini, formira-

jući tako skupinu radova koji su komparativno zanimljivi i za Hrvatsku, jer je problematika slična, a historiografski manje poznata.

Kosovo. A. Hadri je i na području povijesti KPJ dao cjelovit pregled za tu pokrajinu u radu »Komunistička partija Jugoslavije na Kosovu i Metohiji do aprilskog rata 1941. godine«, V, 359—409. Taj rad ima temeljno značenje za tu temu. U sklopu Kosova Kosovska Mitrovica i Trepča imaju dosta značajno mjesto kako to pokazuje radnja B. Boškovića »Obrazovanje i delatnost KPJ na području Kosovske Mitrovice do 1941. godine«, IV, 363—400, koja čini širu cjelinu s radnjom »Radnički pokret na području kopaoničko-ibarskih rudnika (do 1941. godine)«, Tokovi revolucije III, 1968, 327—374. Među pitanjima od šireg interesa treba zabilježiti i borbu protiv Petka Miletića koja je veoma utjecala na kosovske komuniste 1939—1941.

Od općeg je značenja za povijest KPJ rad M. Nikolića, »Komunistička partija Jugoslavije od Vidovdanskog ustava do donošenja Zakona o zaštiti države«, V, 311—358. Ta je radnja koristan oslonac za daljnji rad historičara, no ima pitanja kojima će se trebati više baviti. To osobito vrijedi za prijelaz na ilegalni rad. U Tokovima revolucije se i dalje redaju iscrpni analitički radovi koji su dijelovi monografske osnovice za povijest radničkog i komunističkog pokreta u Srbiji.

Uvid u te i druge publikacije srpske historiografije ukazuje na njen znatan prinos hrvatskoj historiografiji. To osobito vrijedi za radove o međunarodnim odnosima, u širem smislu pojma, koji daju i hrvatskoj povijesti širi okvir, za poredbeno zanimljive radove o značajnijim temama iz povijesti radničkog pokreta i KPJ i za priloge povijesti Jugoslavije između dva rata.

Vlado Oštrić